

Overheid en kunst in Nederland

Proefschrift Boekman na tachtig jaar
nog steeds actueel

BOEKMAN

Inhoud

-
- 3 **De redactie**
Voorwoord
- 4 **Jan Jaap Knol**
Cultuurbeleid als praktisch ideaal
- 8 **Philomeen Lelieveldt**
Boekman nog steeds relevant
- 11 **Jan Zoet**
Kunstbeleid voorbij de institutionele kaders
- 14 **Sjoerd Feitsma**
Het verleden spiegelt zich in de toekomst

De redactie

Voorwoord

Dit boek handelt over Overheid en Kunst in Nederland'. Zo luidt de kernachtige openingszin van het proefschrift van Emanuel Boekman dat hij op 6 juni 1939 – nu tachtig jaar geleden – verdedigde in een volle aula van de Universiteit van Amsterdam.

De dissertatie van Boekman (wethouder Onderwijs en Kunstzaken in Amsterdam) is uitgegroeid tot standaardwerk in het denken over het cultuurbeleid. Naast een uitgebreid historisch overzicht van de rol van de Nederlandse overheid ten aanzien van kunst en erfgoed bevat zijn boek een hoofdstuk vol vergezichten ('Perspectieven') op de door hem gewenste relatie tussen overheid en kunst. Uit alles blijkt dat Boekman streeft naar een actieve rol van de overheid, gericht op een bloeiend cultureel leven en een brede toegankelijkheid van kunst en cultuur.

Wat is de waarde van de ideeën en vergezichten van Boekman voor het hedendaags cultuurbeleid? Die vraag legden we voor aan vertegenwoordigers uit de wereld van beleid, kunst en wetenschap. Het resulteerde in bijdragen van Jan Jaap Knol (directeur-bestuurder van de Boekmanstichting), Philomeen Lelieveldt (Universiteit Utrecht), Jan Zoet (voorzitter Kunsten '92) en Sjoerd Feitsma (wethouder Cultuur van Leeuwarden).

Voor deze gelegenheid herlezen ze allen het boek van Boekman. Eén ding mag duidelijk zijn: niet veel proefschriften blijken tachtig jaar na hun verschijning nog altijd zo'n rijke bron van inspiratie te zijn. ●

Emanuel Boekman op weg naar zijn promotie, 6 juni 1939, Amsterdam. Still uit *Cineac-journaal*. Collectie Eye Filmmuseum

Jan Jaap Knol

Cultuurbeleid als praktisch ideaal

Stimulering van de kunsten is voor Emanuel Boekman wezenlijk verbonden met een algemeen streven naar verbetering van de levensstandaard, net als betere toegang tot onderwijs en goede woonomstandigheden. Het is een visie die nog steeds inspireert, getuige het motto van de uitgangspuntenbrief voor het cultuurbeleid 2021-2024 van minister Van Engelshoven: ‘Cultuur is voor iedereen.’

Veel genegenheid en weinig schoolschheid' (Boekman 1939, 194). Dat waren voor Emanuel Boekman – wethouder voor Onderwijs en Kunstzaken in Amsterdam – in 1939 de sleutels tot goed cultuuronderwijs. Voor dat onderwijs komt hij met praktische aanbevelingen in zijn proefschrift *Overheid en kunst*: zorg voor goed opgeleide leerkrachten. En laat scholen en culturele instellingen samenwerken aan een gevarieerd aanbod dat is afgestemd op de ontwikkelingsfase van het kind. Bestuurders en beleidsmakers kunnen zich nog altijd laten inspireren door de frisse ideeën van hun gedreven voorganger. Wat valt er nog meer te leren van Boekman als het gaat om het actuele cultuurbeleid?

Emanuel Boekman was – naast sociaal-democratisch politicus – wetenschapper en publicist. Hij promoveerde op 6 juni 1939, aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. De oorlog werpt zijn schaduw in het boek al vooruit. Hardop stelt Boekman zich de vraag: 'Heeft de behandeling van het hier behandelde onderwerp (...) zijn zin verloren?' Om vervolgens zelf het antwoord te geven: 'Wie nog eenig vertrouwen in de toekomst heeft bewaard, zal geneigd zijn, deze vraag ontkennend te beantwoorden' (Ibid., 10).

In deze formulering verraadt zich, net als in dat 'veel genegenheid, weinig schoolschheid', een bestuurder die zijn woorden zorgvuldig weegt. Maar er klinkt ook twijfel in door. Een jaar later vielen de Duitsers Nederland binnen. Het lukte de joodse Boekman niet om tijdig te vluchten. Samen met zijn vrouw zag hij in de meidagen geen andere uitweg dan de dood. Wat een tragisch einde voor een wetenschapper met zoveel denkkracht, een bestuurder met zo'n vertrouwen in vooruitgang en redelijkheid.

Boekmans boek zou na de oorlog uitgroeien tot dé klassieker in het denken over cultuurbeleid in Nederland

Aula van de Gemeentelijke Universiteit tijdens de promotie van Emanuel Boekman, 6 juni 1939, Amsterdam. Still uit *Cineac-journaal*. Collectie Eye Film-museum

Nationale uitverkoop

Boekmans boek zou na de oorlog uitgroeien tot dé klassieker in het denken over cultuurbeleid in Nederland. In een toegankelijke stijl doet hij verslag van de tergend traag toenemende betrokkenheid van de overheid bij het 19de-eeuwse culturele leven in ons land. Onthutsend zijn de voorbeelden van kleingeestige omgang van gemeenteraden met aan hen aangeboden kunstschaten uit particulier bezit. Om nog maar te zwijgen van de nationale uitverkoop van de schilderijen van koning Willem II, pronkstukken die nu museumzalen sieren in Londen en Sint-Petersburg. Boekman beschrijft hoe vanaf het einde van de 19de eeuw de overheid ten langen leste enige verantwoordelijkheid neemt. Aangevuurd door burgerinitiatief en – in eigen huis – de onvermoeibare Victor de Stuers, eerste chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen in Den Haag.

Begin 20ste eeuw ziet Boekman de rol van de overheid dan stilaan groeien. Hij licht dit onder meer toe aan de hand van overzichten van gemeentelijke uitgaven ten behoeve van kunst die net als tegenwoordig forse verschillen laten zien op regionaal niveau: van 684.839 gulden in Amsterdam (stand 1931) tot een bedrag van 500 gulden in Assen in datzelfde jaar (Ibid., 170-171). De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat op provinciaal niveau Drenthe de achterstand sindsdien heeft ingelopen. Samen met Limburg en Friesland behoorde Drenthe in 2017 tot de drie provincies die relatief het meest uitgeven aan kunst en cultuur per hoofd van de bevolking.¹ →

Visie inspireert nog steeds

Het vooruitgangsgeloof van Boekman krijgt volop de ruimte in het slothoofdstuk, ‘Perspectieven’. Daarin verzamelt hij aanbevelingen voor de toekomst en toont hij zich een praktische bestuurder die pleit voor een planmatige aanpak van het cultuurbeleid. Zelfbewust agendeert hij al die thema’s die nu nog steeds domineren in het cultuurpolitieke debat, zoals de zorg voor goed cultuuronderwijs en spreiding van voorzieningen, maar ook de stellingname dat een overheid zich hoort te onthouden van een artistiek oordeel. De afzonderlijke kunstdisciplines bedient hij met adviezen op maat: van zorg voor de kwaliteit van de bebouwde omgeving tot en met de gedachte van ‘het detacheren van begaafde jonge schrijvers aan Nederlandsche gezantschappen in het buitenland’ (Ibid., 212).

Meer nog dan de uitgangspunten, thema’s en aanbevelingen is het echter de visie van Boekman op kunst en cultuur die anno 2019 nog steeds inspireert. Zijn centrale stelling luidt dat cultuurbeleid niet anders kan zijn dan een deel van een sociale politiek in de ruimste zin van het woord. Stimulering van de kunsten is voor hem wezenlijk verbonden met een algemeen streven naar verbetering van de levensstandaard, net als betere toegang tot onderwijs en goede woonomstandigheden. Toegang tot kunst en cultuur hoort voor hem vanzelfsprekend in dat rijtje thuis.

Boekmans vertrouwen in de waarde van cultuur is bij herlezing van zijn proefschrift nog steeds zó aanstekelijk dat door hem veelvuldig gebruikte begrippen als verheffing en beschaving – nu vaak angstvallig vermeden – helemaal niet betuttelend of paternalistisch aandoen. Sterker nog, ze wekken eerder een verlangen op naar herwaardering van idealen in het cultuurbeleid.

Door Boekman gebruikte begrippen als verheffing en beschaving wekken een verlangen op naar herwaardering van idealen in het cultuurbeleid

Democratisch ideaal

Want wie het boek van Boekman naast beleidsnota’s van de afgelopen twee decennia legt, kan het moeilijk ontgaan hoe sterk de economisering van de samenleving de cultuurpolitiek heeft beïnvloed. Doelen als het bevorderen van ondernemerschap, het vermarkten van creativiteit, het verruimen van verdienvermogen, maar ook het denken in outcome en impact: welke beleidsnota kan er nog zonder? In het idioom van Boekman zijn ze echter volledig afwezig. Niet dat hij particulier initiatief niet toejuicht. Of dat hij een voorstander is van rechtstreekse inkomenssteun aan kunstenaars. Maar ook als het over geld gaat, staat het betoog van Boekman altijd in het teken van de sociale, vormende en immateriële waarde van cultuur. Bij hem is streven naar toegankelijkheid geen operationele doelstelling. Het is een democratisch ideaal dat de weg naar een betere wereld wijst.

Is er in 2019 nog ruimte voor idealen in het cultuurbeleid? De wereld van nu lijkt in een permanente noodsituatie te verkeren: de economische crisis, de demografische crisis, de ecologische crisis, de democratische crisis et cetera. Daar bovenop lijkt het cultuurbeleid zelf soms in een blijvende legitimatiedepressie verzeild te zijn geraakt. Impactstudies helpen om de effecten van investeringen in cultuur in kaart te brengen. Maar ze vervangen niet de zeggingskracht van idealen. Alleen daarom al is het raadzaam vaker Boekmans werk ter hand te nemen. Niet om vervolgens het belang van cultuur van de daken te schreeuwen, maar als een dagelijkse en praktische inspiratiebron om te werken aan het draagvlak voor kunst en cultuur in onze maatschappij.

Cultuur is voor iedereen

Met de recente brief *Uitgangspunten cultuurbeleid 2021-2024* plaatst minister Van Engelshoven toegankelijkheid weer met stip bovenaan in het cultuurbeleid (Engelshoven 2019). Het culturele landschap is ingrijpend veranderd. Het laat zich niet meer statisch ordenen naar structuren en disciplines zoals in Boekmans tijd. Het verheffingsidee is vervangen door een veel breder begrip van cultuur waaronder een steeds grotere diversiteit aan vormen en voorkeuren schuilgaat. Het motto van de brief, ‘Cultuur is voor iedereen’, is een uitnodiging die breedte te omarmen.

Als we – net als Boekman – cultuurpolitiek beschouwen als sociale politiek in de ruimste zin van het woord, is niet alleen de overheid maar ook de sector zelf aan zet. Een onbelemmerde toegang tot de culturele voorzieningen is nog lang niet overal gerealiseerd. Gezamenlijke inspanning voor goed cultuuronderwijs is nog steeds een eerste vereiste. Er is vanuit de sector bovendien veel meer initiatief gewenst om werk te maken van toegang voor de grote groepen Nederlanders die hebben te dealen met een beperking. Sport rent wat dat betreft ver voor de culturele sector uit.

Last but not least is er beweging nodig binnen de gesubsidieerde structuren. Zodat er meer ruimte ontstaat voor genres, verhalen en vertegenwoordigers die recht doen aan de meerstemmigheid van het Nederland van nu. Cultuurpolitiek is ook in dat opzicht bouwen aan een democratisch ideaal. En als er dan toch economie aan te pas komt, graag een *fair practice*. Want eerlijk loon naar werken is tachtig jaar na Boekmans dissertatie voor heel veel kunstenaars nog steeds geen realiteit. ●

Emanuel Boekman tijdens zijn promotie, 6 juni 1939, Aula van de Gemeentelijke Universiteit, Amsterdam. Still uit *Cineac-journaal*. Collectie Eye Filmmuseum

Literatuur

Boekman, E. (1939) *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstichting (herdr. 1989).

Engelshoven, I.K. van (2019) *Uitgangspunten cultuurbeleid 2021-2024*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Noot

1 www.ocwincijfers.nl/cultuur-media/cultuur/culturele-infrastructuur/overheidsuitgaven/provinciale-uitgaven-aan-cultuur

Jan Jaap Knol is directeur-bestuurder van de Boekmanstichting

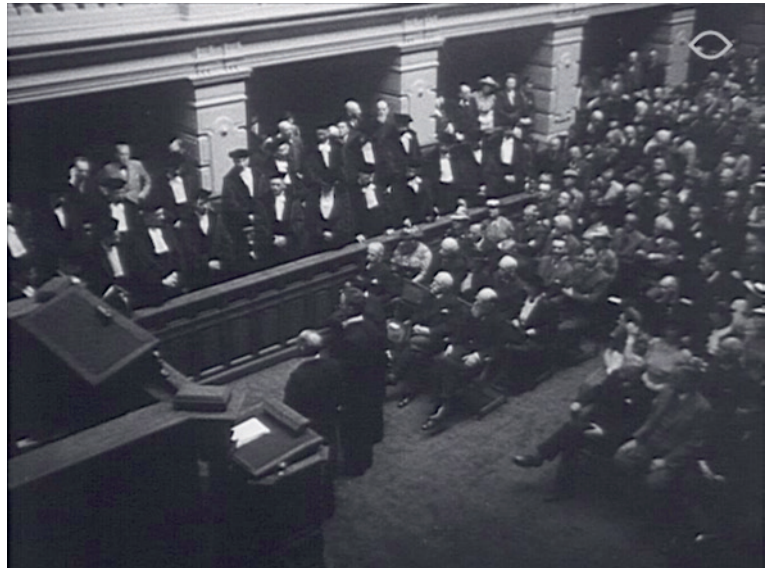
Philomeen Lelieveldt

Boekman nog steeds relevant

Al gaan de debatten in het kunstbeleid al honderd jaar over dezelfde thema's, toch is er veel veranderd, zo blijkt bij herlezing van het proefschrift van Emanuel Boekman uit 1939. Een van de belangrijkste verschillen is het kwaliteitscriterium dat bij de toekenning van subsidies wordt vereist.

De eerste keer dat ik het proefschrift *Overheid en kunst in Nederland* (1939) van Emanuel Boekman las, was in 1988 in een werkgroep over de geschiedenis van het kunstbeleid bij Florian Diepenbrock. Toen ik zelf kunstbeleid ging doceren, besloot ik het hoofdstuk ‘Perspectieven’ op te nemen op de leeslijst. De studenten zijn altijd weer verrast door Boekmans directe schrijfstijl en leesbaarheid. Het is voor hen ook iedere keer een eyeopener te ontdekken dat de debatten in het kunstbeleid al honderd jaar over dezelfde thema’s gaan: de sociale positie en inkomens van kunstenaars, kunst als erfgoed en het bevorderen van cultuurparticipatie.

Toch is er wel degelijk veel veranderd sinds 1939. Boekman beschrijft de geleidelijke overgang – tussen 1900 en 1939 – van een kunst- en cultuursector die volledig in een vrije markt functioneerde naar een sector die beperkte overheidssteun ontvangt voor onder andere orkesten, opera- en toneelgezelschappen en de publicatie van partituren. Boekman laat zien dat bij het begin van de discussies over de subsidiëring van de orkesten de mogelijke precedentwerking een prangende kwestie was. Niet alleen was er een risico dat de druk op de begroting te groot zou worden, maar ook werd het nodig de toewijzing van subsidies te organiseren buiten de Tweede Kamer om, omdat die het niet eens kon worden over de vraag welke orkesten subsidies zouden verdienen. In 1918 werd daarom tegelijk met het besluit om de orkesten met 20.000 gulden te subsidiëren, besloten een commissie in te stellen die over verdeling van dit bedrag en de daaraan verbonden voorwaarden zou adviseren.

Aula van de Gemeentelijke Universiteit tijdens de promotie van Emanuel Boekman, 6 juni 1939, Amsterdam. Still uit *Cineac-journaal*. Collectie Eye Filmmuseum

Kwaliteit

De adviezen van deze commissie waren geheim. Boekman kon ze niet gebruiken bij zijn onderzoek en baseerde zich vooral op de Handelingen van de Tweede Kamer. Eind jaren tachtig raadpleegde ik de beleidsarchieven van de afdeling Kunsten, die nog bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen in de kelders lagen, voor mijn afstudeeronderzoek.¹ Ik ontdekte dat behalve de vier door Boekman genoemde voorwaarden waaraan orkesten moesten voldoen om rijkssubsidie te krijgen (een gemeentesubsidie, voldoende volksconcerten geven, de orkestleden fatsoenlijk honoreren en voldoende Nederlandse muziek spelen), er een voorwaarde was die achter de schermen veel strijd opleverde: het speelniveau. De commissie, die voor een groot deel uit bestuursleden van de orkesten bestond, wilde vooral die orkesten honoreren die een ‘voldoende mate van artistieke waarde’ hadden. Al bij de verdeling van de subsidiegelden in 1919 werd het Concertgebouworkest een relatief hoog bedrag toebedeeld, een voorsprong die de jaren erna stand zou houden. In de navolgende jaren zouden de ambtenaren en ministers, met steun van de Tweede Kamer en tegen het advies van de commissie in, die de lokale orkesten van Leeuwarden, Haarlem en Maastricht artistiek onder de maat vond, deze toch toelaten tot het subsidiebestel. Het motief van de overheid: ook de musici in de lokale orkesten hebben recht op een verbetering van hun gages (Lelieveldt 2005). →

Studenten zijn altijd weer verrast door Boekmans directe schrijfstijl en leesbaarheid

Een belangrijk verschil tussen de tijd van Boekman en nu is dus dat het criterium ‘kwaliteit’ voor de oorlog in het muziekbeleid geen formele rol van betekenis speelde. Dit kunnen we ons nu bijna niet meer voorstellen omdat het bevorderen van kwaliteit inmiddels een beleidsdoelstelling is geworden, die in 1993 werd vastgelegd in de Wet op het Specifiek Cultuurbeleid (Meerkerk et al. 2018).

Stevige kritiek

In zijn proefschrift blikt Boekman niet alleen terug, maar kijkt hij ook vooruit. In het laatste hoofdstuk, ‘Perspectieven’, formuleert hij een stevige kritiek op het cultuurbeleid van de Rijksoverheid. Die kritiek was mede geïnspireerd op zijn ervaringen als wethouder van Onderwijs en Kunstzaken in Amsterdam. Hij vond dat het beleidsterrein kunsten er in de formaties en bij de keuze van ministers te bekaaid vanaf kwam, omdat de ministers ‘geheel of vrijwel geheel’ vanwege hun affiniteit met onderwijs benoemd waren. Hij vond het kunstbeleid te beperkt. Er was structureel te weinig geld, waardoor de afdeling Kunsten en Wetenschappen de steunverlening door Rijk, provincie en gemeenten onvoldoende kon coördineren.

Voor de toonkunst adviseerde Boekman dat de symfonieorkesten het nieuw op te richten Nederlands operagezelschap zouden gaan begeleiden. Hij wilde dat er veel meer gedaan werd aan de verspreiding van ‘goede muziek’ over alle lagen van de bevolking, zowel via de jeugd- en volksconcerten van de gesubsidieerde instellingen als via de jeugdbeweging. Hij vroeg aandacht voor de werkloosheid onder de musici, de muziekbeoefening door amateurs, een wettelijke regeling voor het muziekonderwijs en een actiever beleid om de uitvoering van Nederlandse muziek te bevorderen.

Adviescommissie voor de toonkunst

Het was de combinatie van kennis over het kunstbeleid en zijn politieke ervaring als wethouder waardoor toenmalig minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Bolkestein aan Boekman vroeg om als ‘leek’ (niet muzikenaar) zitting te nemen in de gereorganiseerde adviescommissie voor de toonkunst. Deze werd in 1940 ingesteld met leden uit de orkest- en operawereld, de amateurmuziek en het muziek-

vakonderwijs. In de toespraak van minister Bolkestein, voorgelezen tijdens de eerste vergadering op 3 mei 1940, werd het werkplan van de commissie gepresenteerd, dat nagenoeg volledig overeenkwam met de aanbevelingen van Boekman.²

De laatste activiteiten van Boekman zijn in het teken komen te staan van de joodse herinneringscultuur. Een paar dagen na de Duitse inval maakten Boekman en zijn vrouw een einde aan hun leven. Nergens in de overgebleven archiefstukken wordt het overlijden van Boekman gememoreerd. In het najaar van 1940 gaf het joodse commissielid Paul Cronheim, bestuurslid van de Wagnervereniging, zijn lidmaatschap op. In 1941 werd Sem Dresden, directeur van het Conservatorium in Den Haag, gedwongen de commissie te verlaten. Boekmans inzet voor het culturele leven in Nederland en zijn ideeënrijkdom hebben na de oorlog nog talloze (aan komende) beleidsmakers geïnspireerd. *Overheid en kunst in Nederland* is een klassieker. •

Literatuur

- Boekman, E. (1939) *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstichting (herdr. 1989).
- Lelieveldt, Ph. (2004) ‘Voor en na de papierversnipperaars, ervaringen van een archiefonderzoeker’. In: *Archievenblad, uitgave van de Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland*, jrg. 108, nr. 7, 34-35.
- Lelieveldt, Ph. (2005) “‘Nie sollst du mich befragen’: de geheime adviezen van de Commissie van Advies inzake bevordering der Toonkunst van Rijksweg, 1918-1939’. In: *Kerk, cultuur en koloniën: opstellen over Nederland rond 1900*, 109-132.
- Meerkerk, E. van en Q. van den Hoogen (ed.) (2018) *Cultural policy in the polder: 25 years of the Dutch Cultural Policy Act*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Noten

- 1 Het grootste deel van het beleidsarchief kunsten 1918-1940 is begin jaren negentig per abuis vernietigd. Van de muziekdossiers zijn alleen stukken over de instelling en reorganisatie van de Commissie van Advies inzake de bevordering der toonkunst van Rijksweg bewaard (Lelieveldt 2004).
- 2 Nationaal Archief, *Archief Afdeling Kunsten en taakvoorgangers van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen over de periode 1945-1905*, Inventaris nr. 1514.

Philomeen Lelieveldt doceert aan de Universiteit Utrecht en Universiteit van Amsterdam over kunstbeleid, muziek-programmering en mediageschiedenis en doet onderzoek naar de muziekgeschiedenis van de radio

Jan Zoet

Kunstbeleid voorbij de institutionele kaders

Kunst moet wortelen in de maatschappij zodat de waarde ervan voor iedereen vanzelfsprekend is, meende Emanuel Boekman tachtig jaar geleden. Zijn pleidooi voor kunsteducatie geldt ook vandaag nog.

In ‘Perspectieven’, het laatste hoofdstuk van zijn dissertatie *Overheid en kunst in Nederland* (1939), komt Emanuel Boekman tot de kern van zijn betoog. Hij stelt dat de overheid niet de kunstenaars moet steunen maar de kunst zelf. Dat is geen pleidooi voor het dichtdraaien van alle subsidiekransen die theatermakers, schilders, dansers en beeldhouwers voor een belangrijk deel in leven houden, maar eerder een waarschuwing om die kunstenaars niet te behandelen als ambtenaren. De kunst kent immers haar eigen wetten. De kunst weerspiegelt ‘sociale en staatkundige verhoudingen en inzichten, doch haar die inzichten opleggen, betekent een miskenning van haar wezen en een staatsvoogdij, welke de kunst ten nadeele moet strekken’ (Boekman 1939, 186).

Tachtig jaar later zijn die woorden nog altijd waar en relevant. Nog steeds bestaat de neiging kunstpolitiek te beschouwen als een vorm van publiek personeelsbeleid. Er ligt een sterke nadruk op de inrichting en werking van het subsidiestelsel en er wordt opvallend weinig gezegd over het doel van dat stelsel, de kunst die het wordt geacht te ondersteunen en bevorderen. Het recente advies van de Raad voor Cultuur is een sprekend voorbeeld. Hoewel de schrijvers van *Cultuur dichtbij, dicht bij cultuur* kunst ‘zuurstof voor de samenleving’ noemen, ligt hun focus voornamelijk op de vorm van de financieringsstructuur (Raad voor Cultuur 2019, 5).

Niet in een hokje

De hiërarchische omdraaiing van doel en middelen kan makkelijk leiden tot het creëren van regelingen die niet passen bij de praktijk waar ze voor bedoeld zijn. Ze kunnen te nauw en

Promotor Prof. Dr. H.N. ter Veen (tweede van rechts) tijdens de promotie van Boekman, 6 juni 1939, Aula van de Gemeentelijke Universiteit, Amsterdam. Still uit *Cineac-journaal*. Collectie Eye Filmmuseum

knellend zijn, omdat er van tevoren garanties worden gevraagd die iedere vorm van experiment en onverwachte uitkomsten uitsluiten. Daarmee wordt de zo vaak geprezen innovatiekracht van kunst danig gekortwiek. Het denken in en werken met mallen leidt bovendien tot het uitsluiten van kunstvormen die niet in een hokje passen. En dat zijn er steeds meer in een tijd waarin hoge en lage cultuur in toenemende mate vermengd raken, grenzen tussen disciplines vervagen en impulsen uit andere culturen luider klinken.

Niet alleen de term kunst wordt opgerekt, dat geldt ook voor haar arena. Voorstellingen en exposities vinden ook vaak plaats buiten de precieze kaders van traditionele instellingen en instituties. De straat, het winkelcentrum, de bedrijfskantine, het schoolplein, de parkeergarage of het stadsstrand – ze kunnen allemaal dienen als podium. Daar speelt kunst een andere rol en heeft ze een andere, vaak nog grotere impact dan binnen de muren van museum of concertzaal. Ze dringt door tot in de diepste vezels van het dagelijks bestaan en geeft het mede vorm.

Do ut des

Die maatschappelijk kracht van kunst wordt expliciet erkend in *Panorama Nederland* (College van Rijksadviseurs 2018). In dit toekomstperspectief schetst het college van Rijksadviseurs de grote ruimtelijke vraagstukken waar ons land de komende jaren mee te maken krijgt: van energietransitie en verduurzaming van de →

Nog steeds bestaat de neiging kunstpolitiek te beschouwen als een vorm van publiek personeelsbeleid

landbouw tot stedelijke inbreiding en dijkverzwaring. Dit zijn volgens de Rijksadviseurs niet louter ingenieursproblemen die met techniek en efficiëntie kunnen worden opgelost. De verbeelding en het esthetisch oog van kunstenaars zijn nodig om ervoor te zorgen dat het landschap niet verrommelt en de verhalen die erin besloten liggen worden ontgonnen en opgepoetst in plaats van platgebulldozerd.

De Federatie Ruimtelijke Kwaliteit en Kunsten '92 hebben zich met de campagne *Fiks Nederland* aangesloten bij dit pleidooi voor een culturele impuls in de gebouwde omgeving. Mocht hij nu leven, dan zou Boekman vast sympathiseren met het document. Het was immers zijn rotsvaste overtuiging dat kunst een grote maatschappelijke waarde heeft, ook al is die niet altijd direct waarneembaar. Dat komt tot uiting in zijn visie op kunstbeleid dat volgens hem gestoeld moet zijn op het do ut des-principe: ik geef met de bedoeling dat jij geeft.

Dat geven van de overheid aan de kunstsector behelst het behoud van erfgoed maar nog meer het faciliteren van levende kunstenaars. Volgens Boekman kon dat het beste via de uitreiking van prijzen, het geven van opdrachten en het oprichten van instituten. Ook haalt hij in zijn proefschrift het 19de-eeuwse voorstel van Victor de Stuers aan om bij de bouw van overheids-panden een bepaald percentage van het bouw-budget te reserveren voor kunst, dat in 1951 ook daadwerkelijk tot beleid werd gemaakt.

Centrale sturing

Boekman heeft het over overheidsbemoeienis in positieve zin. De overheid moet geen inhoudelijk oordeel vellen maar wel zorgen voor regie. Hij benadrukt daarbij het belang van samenwerking en coördinatie tussen lagere en hogere overheden. En ook dat is nog steeds actueel. Centrale sturing is noodzakelijk om te zorgen dat doelstellingen en regelingen niet versnipperd raken, terwijl provincies en gemeenten bij regionale behoeften en aanbod de vinger aan de pols hebben. Alleen door een fijnmazige infrastructuur is iedereen betrokken en kunnen initiatieven bottom-up ontstaan.

Maar de overheid moet meer doen dan geld beschikbaar stellen. Zij moet actief kunst uitdragen en het belang ervan onderschrijven. Kunst is werkelijk een regeringszaak.

Daar heeft het volgens Boekman heel lang aan geschort. Hij hekelde de afzijdige, ja zelfs onverschillige en bekrompen houding die Nederlandse bestuurders in de 19de eeuw tentoonspreidden jegens de kunst. En doordat de overheid de kunst niet promootte drong zij ook niet door tot de bevolking. Het is een situatie die anno 2019 herkenbaar is. Ook nu nog neigen veel politici ernaar kunst te beschouwen als een particuliere zaak, vergelijkbaar met religie of sport. Dat maakt het wel heel makkelijk om kunst weg te zetten als hobby zonder algemeen belang of bezuinigingen door te voeren die de sector bijna om zeep helpen.

Om daar weerstand aan te kunnen bieden moet kunst wortelen in de maatschappij, de waarde van kunst voor iedereen vanzelfsprekend zijn. Boekmans pleidooi voor kunsteducatie geldt ook vandaag nog. Kunst moet een integraal en fundamenteel onderdeel zijn van opleidingen van alle niveaus zodat educatie, die de laatste decennia steeds meer beroepsonderwijs is geworden, weer Bildung kan zijn. Of zoals Boekman stelt: '[om] de schoonheid tot een element van het leven van een volk te maken' (Boekman 1939, 213). •

Met medewerking van Edo Dijksterhuis, freelance journalist en kunstcriticus

Literatuur

- Boekman, E. (1939) *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstichting (herdr. 1989).
- College van Rijksadviseurs (2018) *Panorama Nederland: rijker, hechter, schoner*. Den Haag: College van Rijksadviseurs.
- Raad voor Cultuur (2019) *Cultuur dichtbij, dicht bij cultuur*. Den Haag: Raad voor Cultuur.

Jan Zoet is voorzitter van Kunsten '92 en directeur van de Academie voor Theater en Dans van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten

Sjoerd Feitsma

Het verleden spiegelt zich in de toekomst

Ging het Emanuel Boekman in zijn tijd vooral om het verheffen van de arbeidersklasse, nu staan we voor complexe uitdagingen als onzekerheid over werk en pensioen en de vluchtelingen- en klimaatproblematiek. Kunstenaars zijn in staat om deze urgenties zichtbaar te maken en bij te dragen aan oplossingen.

Itâlde spegelet him yn wat de takomst hat', schreef de Friese dichter Piter Terpstra ooit. Dat is ook wat Emanuel Boekman doet; hij houdt ons een spiegel voor en biedt een perspectief. Zijn proefschrift geeft, mij althans, de nodige houvast in hoe de overheid zich zou moeten inzetten voor de kunsten, voor cultuur in brede zin en voor erfgoed. Naast respect en aandacht voor de intrinsieke waarde van kunst, leert Boekman ons dat kunst en cultuur niet aan de zijlijn van ons denken, maar juist centraal moeten staan in ons streven naar een betere toekomst. Hij pleit er dan ook voor dat de overheid meer verantwoordelijkheid neemt voor kunst, cultuur en erfgoed. Tachtig jaar na het verschijnen van het proefschrift blijkt zijn boodschap nog steeds actueel.

Kunstwerken verpatst

In de 19de eeuw was het merendeel van de Nederlandse bevolking amper geschoold, veel mensen leefden in verkrotte en overbevolkte woningen in smerige woonwijken en de landsdelen waren door slechte infrastructuur nauwelijks met elkaar verbonden. In zo'n land kon men ook niet verwachten dat de overheid de kunsten als prioriteit zag. Dat is misschien verklaarbaar, maar het pakte desastreus uit. Door onverschilligheid zijn vele grote kunstwerken verpatst aan particuliere verzamelaars en musea elders in Europa: in onze buurlanden werd daar schamper op gereageerd en werd er vooral van geprofiteerd. Op enkele particuliere initiatieven en legaten na, die nagenoeg niet door de overheden werden (h)erkend, waren kunst en cultuur in het publieke domein destijds feitelijk niet bestaand. Boekman schrijft daarover: 'Dat bij een zoo groote onver-

Emanuel Boekman na afloop van zijn promotie, 6 juni 1939, Gemeentelijke Universiteit, Amsterdam. Still uit *Cineac-journaal*. Collectie Eye Filmmuseum

schilligheid jegens kunst en kunstbezit van vroegere geslachten, ook weinig belangstelling van de zijde der overheid bestond voor kunst van eigen tijd, is begrijpelijk. Voor de aanmoediging van die kunst werd feitelijk niets gedaan' (Boekman 1939, 33).

Pleidooi om te investeren

Maar hoe is dat nu? En welke lessen hebben we getrokken uit het proefschrift van Boekman? Er wordt tegenwoordig in ieder geval vrijgemaakt voor de kunsten; het zou immers ondenkbaar zijn om de schatten van het Rijksmuseum zomaar te verkopen. Maar het is te makkelijk om te stellen dat daarmee alles nu goed geregeld, laat staan 'af' is. Kijk naar de investeringen voor het internationaal cultuurbeleid. Als we Nederland anno nu vergelijken met onze Europese burens, zoals Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk, dan kunnen we niet zeggen dat we in de voorhoede zitten. Denk aan de enorme impact van het Goethe Instituut of The British Council: daarbij vergeleken steekt het budget voor ons eigen Dutch Culture toch wat schraal af. Niet omdat Dutch Culture het niet goed zou doen, maar omdat de Rijksoverheid er simpelweg te weinig geld voor overheeft. Het sluiten van het Institut Néerlandais in Parijs was een voorbeeld van kortetermijndenken, met mogelijk negatieve effecten op de internationale zichtbaarheid van onze kunst én erfgoed op langere termijn. Het is een gevolg van de forse bezuinigingen in 2011, die met name gevoed →

Boekmans proefschrift geeft de nodige houvast in hoe de overheid zich zou moeten inzetten voor de kunsten, voor cultuur in brede zin en voor erfgoed

leken door de idee dat kunst iets is voor de elite. En hoewel er landelijk nu weer meer budget komt voor kunst en cultuur, is het pleidooi om te investeren in de kunsten – nationaal én internationaal – nog steeds actueel en wellicht harder nodig dan ooit.

Kunst verbindt

Natuurlijk zijn we in Nederland nu beter af dan zo'n honderd jaar geleden. Maar waar de uitdaging in Boekmans tijd vooral lag in het verheffen van de arbeidersklasse, staan we tegenwoordig misschien wel voor meer, of ogenschijnlijk complexere, uitdagingen. De tijd van de naoorlogse welvaarts-groei is voorbij. Voor de Generatie Z, geboren tussen midden jaren negentig tot ongeveer 2010, zijn voor het eerst in 75 jaar de toekomstvooruitzichten slechter dan voor de vorige generatie. Het onderwijs is duurder geworden, er is onzekerheid op de arbeidsmarkt, een zorgeloze pensioenopbouw is een utopie geworden en een eigen woning, en daarmee de opbouw van vermogen, is voor velen onbereikbaar. Met name in de afgelopen tien jaar zien we een toegenomen kloof tussen arm en rijk, meer vluchtelingen dan ooit, onvrede in Europa, en – wellicht de grootste uitdaging – het klimaatprobleem dat zich nu in alle hevigheid openbaart.

Voor al die kwesties is, evenals in 1939, een belangrijke rol voor de overheid weggelegd in die zin dat ze meer zou moeten investeren in kunst en cultuur. Ja, in kunst en cultuur. Primair vanwege de intrinsieke waarde, maar ook omdat kunst zorgt voor (of bijdraagt aan) verbinding, identiteit, creativiteit en innovatie. Als ik, als wethouder Cultuur van Leeuwarden, Culturele Hoofdstad van Europa 2018, zie wat kunst en cultuur gedaan hebben voor onze inwoners, ben ik nog steeds vol trots. Kunst bleek een wapen tegen onverschilligheid en heeft de betrokkenheid van onze inwoners vergroot. Dat geldt evenzeer voor kleinschalige activiteiten in buurthuizen en op scholen als voor de magische ontmoeting met *De Reuzen van Royal de Luxe*. Daarbij hadden ruim 400 duizend mensen met een diverse achtergrond een gezamenlijke, onvergetelijke, ervaring waar ze maanden later nog over praatten. Kunst verbindt. Het heeft ons sterker gemaakt en ons zelfvertrouwen en perspectief gegeven. Als individu en als regio.

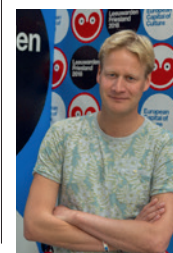

Emanuel Boekman na afloop van zijn promotie, 6 juni 1939. Gemeentelijke Universiteit, Amsterdam. Still uit *Cineac-journaal*. Collectie Eye Filmmuseum

Kunstenaars zijn in staat om de urgenties van vandaag in het middelpunt van de samenleving te plaatsen, om ons niet weg te laten kijken, maar de handschoen op te pakken. Denk bijvoorbeeld aan het land-artproject *Sense of Place*, langs de randen van de Waddenzee, waar bezoekers geconfronteerd worden met de kwetsbaarheid van dit door de stijgende zeespiegel bedreigde Unesco-werelderfgoed. Deze bewustwording vertaalt zich in actie tot behoud en bescherming van dit iconische natuurgebied. Groter gedacht: in een Europa dat uit elkaar dreigt te vallen kan dialoog via de kunsten zorgen voor onderling begrip. En voor oplossingen. Dat begint in eigen stad en dorp: met een overheid die lessen trekt uit het verleden en investeert in de toekomst. ●

Literatuur

Boekman, E. (1939) *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstichting (herdr. 1989).

Sjoerd Feitsma is wethouder Cultuur van Leeuwarden

Colofon

Boekman Extra is een onregelmatig verschijnende digitale uitgave van de Boekmanstichting.

De Boekmanstichting verzamelt en verspreidt kennis en informatie over kunst en cultuur in beleid en praktijk. Het werkterrein omvat het kunst- en cultuurbeleid van de overheden, particuliere financiering van kunst, de sociaal-economische en juridische aspecten van de kunsten en het kunstenaarsberoep, marketing en sponsoring, culturele organisaties en manifestaties, kunst in relatie tot (nieuwe) media, cultuurbehoud, kunst-educatie, amateurkunst en kunstvakonderwijs.

Zie ook www.boekman.nl

Redactie

Rogier Brom,
Maxime van Haeren,
Jack van der Leden,
André Nuchelmans

Productie

André Nuchelmans

Redactieadres

Boekmanstichting,
t.a.v. redactie
Boekman Extra
Herengracht 415,
1017 BP Amsterdam,
telefoon 020 – 624 37 36,
e-mail
redactie@boekman.nl

Kopij volgens de redactie-aanwijzingen via e-mail

Eindredactie en correctie

Taalbureau IJ, Amsterdam

Beeldredactie

André Nuchelmans,
Joseph Plateau grafisch
vormgevers

Vormgeving

Joseph Plateau grafisch
vormgevers, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Al het mogelijke is gedaan om rechthebbenden van beeld te achterhalen. Indien u meent over auteursrechten te beschikken van beeld in deze *Boekman Extra*, dan kunt u contact opnemen met de Boekmanstichting in Amsterdam.